

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 24(63) №1. Часть 1 2011 г. С. 337 – 342.

УДК 811.161.2'373.72:81'23

**ФРАЗЕОЛОГІЧНА МІКРОСИСТЕМА
«СУЇЦИДАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ»:
ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Н. Ф. Грозьян

*Кримський інженерно-педагогічний університет,
м. Сімферополь*

У статті досліджуються семантичні особливості фразеологічних одиниць, які позначають суїцидальну поведінку людини з урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, суїцидальна поведінка, вчинок, ситуація, мотивація, вузький контекст.

Підвищений інтерес до системного вивчення фразеології поставив перед дослідниками проблему ідеографічного описання фразеологічного складу мови [4, с. 60; 7, с. 9].

Мета статті — вирізнити з фразеологічного складу української мови групу фразеологічних одиниць (ФО), загальна семантична ознака яких має екстралінгвістичну природу (всі вони позначають суїцидальну поведінку людини) й описати семантичні особливості цих ФО із урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук. Часом потрібною є праця дослідників, які належать до цілком віддалених ділянок людських знань, щоб зрештою представити явище в усій його загальності й системності. Фразеологічна ідеографія не є винятком. У психологічному словнику поняття *суїцид* (від англ. *suicide* — самогубство) тлумачиться як акт самогубства, який здійснюється людиною в стані сильного душевного розладнання чи під впливом психічного захворювання; свідомий акт усунення з життя під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, при яких власне життя як вища цінність є несуттєвим для людини [8, с. 390]. Узавши за основу це визначення, ми ризикуємо або розмежовувати те, що слід розглядати в сукупності, або ж об'єднати низку несумісних фактів, унаслідок чого ми втратимо можливість, як зазначає французький вчений Еміль Дюркгайм, «правильно стверджувати про істинну спорідненість речей, а отже, й про їхню сукупність» [3, с.5]. Йдеться не про те, щоб із більшою чи меншою певністю визначити поняття, яке побутова свідомість «вкладає» в слово «самогубство», а «встановити категорію об'єктів, які вона й далі іменує цим словом, причому встановити об'єктивно, себто як таку, що відповідає усталеній природі речей» [3, с. 6]. Якщо вважати самогубство, стверджує Е. Дюркгайм, за свідомий і цілеспрямований акт, який потребує певного напруження фізичних сил, то «до такого ж результату може призвести й негативна манера поведінки або навіть абстиненція» [3, с. 6 – 7]. У науковій

літературі термін абстиненція (від лат. *abstinentia*, від *abstineo* — утримуюся) вживається у трьох значеннях:

1. Цілковите утримання від вживання спиртних напоїв, тютюну.
2. Статеве утримання.

3. Особливий психічний і фізичний стан, що виникає у алкоголіків та наркоманів після припинення вживання алкоголю або звичайного наркотику [9, с. 4].

Побутове мислення розглядає самогубство як самовбивчий акт, здійснений людиною, яка перебуває у відчаї й не хоче більше жити. Насправді ж, як показують дослідження психологів, якщо людина в цей момент «прив'язана» до життя, то їй не так легко його покинути [дет. про це див. 3. с. 8; 6, с. 569 – 573; 9]. Спільним для всіх форм самозречення є те, що акт самогубства здійснюється з цілковитим усвідомленням його наслідків. Проблема визначення категорії «суїцидальна поведінка людини» досі адекватно не розв'язана. У цьому складному питанні прийнятним, на наш погляд, є визначення французького вченого Еміля Дюркгайма: «Самогубством називається будь-який смертний випадок, який прямим чи непрямим чином походить від активного чи негативного акту, здійсненого самою жертвою, котра наперед знала про можливі наслідки свого вчинку. Спроба самогубства кваліфікується так само, різниця лише в тім, що самовбивчий акт припиняється перш ніж настає смерть» [3, с. 9].

Принагідно зауважимо, що попри загальне визнання у вітчизняній психології суїцидальної поведінки як агресивної [8, с. 10], у зарубіжній психологічній науці переважає думка, що суїцид не належить до агресії [2, с. 30].

Аналіз фразеологічного матеріалу дає підстави виділити в українській мові синонімічні ряди ФО на позначення суїцидальної поведінки людини зі значеннями:

а) **повіситися**: *повиснути на гілляці* [ФСУМ, с. 654]; *повиснути на вербі* [ФСУМ, с. 654]; *встромити голову в петлю* [ФСУМ, с. 155]; *на бантину* [ФСУМ, с. 17]; *петлю на шию* [ФСУМ, с. 625]; *хоч у петлю (у зашморг) лізь* [ФСУМ, с. 440] тощо;

б) **утопитися**: *піти (на дно) раків (раки) ловити* [ФСУМ, с. 643], *піти до жаб* [ФСУМ, с. 643]; *бульки (бульбаки) пускати/пустити* [ФСУМ, с. 718] тощо;

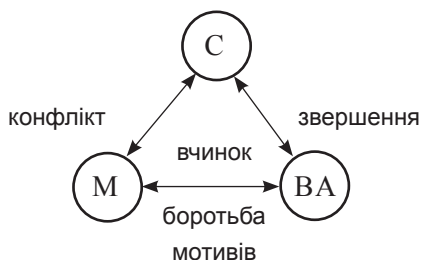
в) **застрелитися**: *пустити собі кулю в лоб (лоба, голову, в скроню)* [ФСУМ, с. 722] тощо;

г) **заподіювати собі смерть**: *накладати/накласти (наложити) на себе руки* [ФСУМ, с. 527]; *подіяти з собою* [ФСУМ, с. 659]; *полізти (рідко лізти) живцем (живим) у могилу, в яму* [ФСУМ, с. 669]; *позбутися голови* [ФСУМ, с. 662]; *позбутися життя* [ФСУМ, с. 662]; *покінчити з собою* [ФСУМ, с. 666]; *скрутити/скручувати собі в'язи* [ФСУМ, с. 822]; *ламати/зламати (скрутити) карк* [ФСУМ, с. 413]; *підіймати (підводити, зводити і т. ін.) / підняти (підійняти, підвести, звести і т. ін.) руку/руки* [ФСУМ, с. 636] тощо;

г) **гинути, вмирати, йти на смерть**: *проливати (лити, розливити)/пролити/розливати, розілляти) кров* [ФСУМ, с. 708]; *зложити (покласти) життя* [ФСУМ, с. 338] *віддати/віддавати життя* [ФСУМ, с. 119]; *накладати/накласти/наложити*

ти життям (душею, головою) [ФСУМ, с. 527]; віддати (покласти)/віддавати (покладати) душу [ФСУМ, с. 119]; зрощувати (скроплювати, скропляти)/ зростити (скропити) [власною (своєю)] кров'ю землю (шлях) [ФСУМ, с. 346]; полатитися життям (головою) [ФСУМ, с. 675]; заплатити (діал. прилатити) життям [ФСУМ, с. 315]; ставати/ стати до стінки [ФСУМ, с. 856]; зложити (покласти) голову [ФСУМ, с. 338] тощо.

Досліджений матеріал засвідчує, що на позначення суїцидальної поведінки людини ФО передають: 1) **повний вчинковий акт (ВА)** 2) **неповний ВА**. При повному ВА діє закон внутрішнього визрівання вчинку (закон достатньої підстави) (дет. про це див. 6, с. 190). Ситуаційний конфлікт переходить у мотиваційну амбівалентність, а потім у ВА:

С — ситуація
М — мотивація
ВА — вчинковий акт

Проілюструємо ці положення конкретними прикладами:

Я поки й віку, не збагну, як Нечипір Безхлібний міг у тридцять шостому році пустити собі кулю в скроню (Н. Тихий). ФО *пустити собі кулю в скроню* «застрелитися» [ФСУМ, с. 722] передає, що акт самогубства звершився, практична дія вчинку відбулася, причинний ланцюг замкнувся — Нечипір Безхлібний застрелився;

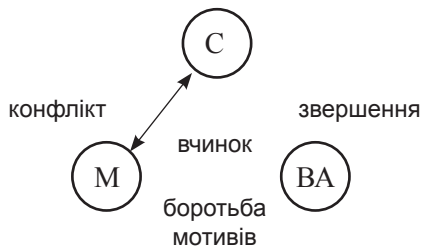
Дочко! Наталочко! — закричала мати. — Невже задумала руки на себе накласти!.. Та дочка не відгукувалась (С. Олійник). ФО *руки на себе накласти* «кінчати життя самогубством, заподіювати собі смерть» [ФСУМ, с. 527] передає, що ВА звершився, індивід вчинив акт самогубства;

Про М. Є.: одержав учора листа від доктора. М. Є. покінчив з собою пострілом з револьвера (В. Ленін). ФО *покінчив з собою* «позбавити себе життя, вчинити самогубство» [ФСУМ, с. 666] передає, що акт самогубства звершився, причинний ланцюг замкнувся — М. Є. застрелився тощо.

Здійснений аналіз дає підстави вважати, що повний ВА самогубства передається невеликою кількістю ФО (близько 15% від усього загалу ФО на позначення суїцидальної поведінки). Це дієслівні ФО, що в реченнях виконують синтаксичну функцію присудка.

Встановлено, що 85% дослідженого фразеологічного матеріалу на позначення суїцидальної поведінки передають неповний ВА. Закон внутрішнього визрівання вчинку діє не завжди. Жодний психічний акт не здійснюється, поки остаточно не

визріває його ситуативний момент. Наявність ситуації чи ситуатійного конфлікту, що тільки переходить у мотивацію, передається ФО:

Не скакати ж мені з оцієї кручі в море! — сказав Ломицький. — Скакайте, то пойму віри, — сказала Марта Кирилівна. — Але ж я *собі скручу в'язи!* крикнув Ломицький (Іван Нечуй-Левицький). ФО *собі скручу в'язи* «покалічитися або вбитися; загинути» [ФСУМ, с. 822] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише наявність ситуації: далі знаходиться море, якщо Ломицький ступить, то заподіє собі смерть;

Нелегко без грошей. Саме легше петлю на шию або з мосту та в воду (А. Тесленко). ФО *петлю на шию* «повіситися» [ФСУМ, с. 625] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише перший момент учинку — ситуація: неможливість існування без грошей;

Черниш думав про це. Справді, що понесло його в ті ворота, де він — дуже ймовірно — міг позбутися голови? (О. Гончар). ФО *позбутися голови* “загинути, вмерти” [ФСУМ, с. 662] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише перший момент учинку — ситуація: Черниш пішов у ті ворота, де міг заподіяти собі смерть.

Загострення ситуатійного конфлікту, виникнення колізії (**колізія** від лат. *collisio*, від *collido* — стикаюся) — зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень [10, с. 277] переживаються людиною як амбівалентний стан, роздвоєність, як неможливість діяти, як перешкода, котру треба ліквідувати, “очиститися” від неї. Людина має тенденцію втручатися в ситуацію, доводити її до конфліктного стану, колізії, а потім — ліквідувати цей стан (закон *драматичного перебігу почуттів*) [6, с. 191].

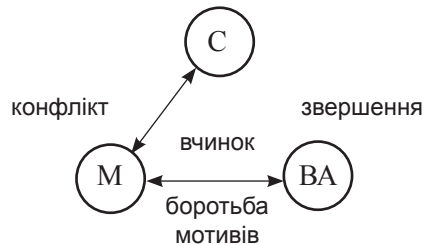
Чим більше загострюється ситуатійний конфлікт, тим інтенсивнішою стає емоційна реакція на нього й необхідність катарсису. У науковій літературі термін **катарсис** (від грец. *καθάρσις* букв. очищення) — це стан внутрішнього очищення, що настає після певних переживань та потрясінь [10, с. 260]. Очищення від амбівалентності, те чи інше її прикриття, усунення однієї з суперечливих сторін учинку становить суть катарсису (очищення).

Завершений катарсис властивий лише реальному вчинкові, який виступає радикальним засобом очищення людини від амбівалентних почуттів, що пригнічують. Правда, не кожним учинком і не повністю можна здійснити таке очищення. Але іншим шляхом його взагалі досягти неможливо [6, с. 292]. Катарсис здійснюється на основі мотиваційної сфери. Вона є продовженням розвитку ситуації, усвідомленням ситуатійних відношень. Мотивація, зрештою, лише

загострює ситуаційний конфлікт, у ньому самому відшуковуються механізм і шляхи його подолання, визначаються напрям і характер зміни ситуації. Мотиваційна амбівалентність посідає тепер місце ситуаційного конфлікту. Ні ситуативно, ні мотиваційно суперечності буття не знімаються. Вони тільки усвідомлюються. З цього приводу дослідження психологів показують, що «... завжди перед людиною залишається можливість діяти і так, і інакше. Лише практична дія вчинку є замиканням причинового ланцюга» [6, с. 191].

У міру розгортання мотивації в її складності, амбівалентності (роздвоєності) інколи вчинок самогубства як реальна дія затримується, і притупляється воля до його здійснення.

Мотивація ще не втратила для свідомості людини свій амбівалентний характер:

*Василю... Одумайся лиш краще. Пожалій і себе, і її (Мотрю). Вона всю ніч тільки про тебе і балакала. Тебе візьмуть – вона з собою що-небудь **подіє** (Панас Мирний) (Мотря перебуває у стані амбівалентних почуттів: без Василя життя – не життя);*

*Якби не Яковець, то, може, сама б, **жива** за ним (Петрусем) у **могилу полізла** (П. Григоренко) (може і довелося б заподіяти собі смерть, коли б не було Яківця);*

*Да, коли б от немов сталося — всі діти вимерли за одну ніч на всій землі,.. я б, мабуть, на ранок **пустив би собі кулю в голову** (А. Головка) (вчинковий акт може і звершився б, а може і ні, коли б діти на всій землі вимерли за одну ніч);*

*— Коли хочеш **позбутися життя**, то вийди з хати, — понуро перший відказав і змовк (Леся Українка) (індивід може діяти і так, і інакше — рішення немає; вчинковий акт міг би відбутися при умові, якщо об'єкт вийшов би з хати);*

*— Немає у мене ні хати, ні роду, Один, як берізка в тяжкую неgodу, — **Хоч з мосту та в воду!** (С. Яричевський) (індивід перебуває у стані амбівалентних почуттів).*

ВА самогубства передається такими ФО: **подіяти з собою** «покінчити життя самогубством» [ФСУМ, с. 659]; **жива у могилу полізла** «заподіяти собі смерть, позбавити себе життя» [ФСУМ, с. 669]; **пустив собі кулю в голову** «застрелитися» [ФСУМ, с. 722]; **позбутися життя** «померти, загинути» [ФСУМ, с. 662] тощо, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, фіксується лише другий момент вчинку – наявність мотивації.

Висновок. ФО слугують особливими мовними формами фіксації значень психологічних понять. Результати аналізу підтверджують, що українському менталітету не властива суїцидальна поведінка людини.

Аналіз ФО на позначення поведінки людини сприятиме подальшому лінгвістичному дослідженню фразеологічної ідеографії, виробленню загальної типології методів дослідження фразеологічних мікросистем у ідеографічному аспекті.

Перелік умовних скорочень

ФСУМ — Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. — К.: Наукова думка, 1993 — Кн. 1 – 2.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. — Харків: Вища школа, 1987. — 134 с.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. — С. — Петербург: Питер, 2000. — 352 с.
3. Дюркгайм Е. Самоубство / Е. Дюркгайм: [пер. з фр. Л. Кононович]. — К.: Основи, 1998. — 519 с.
4. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте / А. М. Эмирова. — Ташкент: ФАН, 1988. — 91 с.
5. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. — К.: Радянська школа, 1988. — 200 с.
6. Основи психології: [підручник] / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 1999. — 632 с.
7. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. — К.; Сімферополь, 1997. — 252 с.
8. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., исправл. и доп. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.
9. Психология суициду: [посібник] / за ред. В. П. Москальца. — К.: Академвидав, 2004. — 288 с.
10. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К.: Наукова думка, 2000. — 662 с.

Грозян Н. Ф. Фразеологическая микросистема «суицидное поведение человека»: психосемантический аспект.

В статье исследуются семантические особенности фразеологических единиц, обозначающих суицидное поведение, с учётом достижений современной фразеологической и психологической наук.

Ключевые слова: фразеологическая единица, суицидное поведение, поступок, ситуация, мотивация, узкий контекст.

Grozyan N. F. Phraseological means of expressing suicidal behaviour of a person: psychosemantical aspects.

This article is devoted to investigating the semantic peculiarities of the phraseological units which denote suicide considering the achievements of modern phraseological and psychological sciences.

Key words: phraseological unit, suicidal behaviour, act, situation, motivation, narrow context.

Статья поступила в редакцию 22 ноября 2010 г.